

ANMELDELSE:

Fortællingen om folkedrabet i Ukraine

Af **Mette Skak**

Filmen *Den sorte jord* sætter fokus på folkedrabet i Ukraine i 1932-33. Det gør den godt, selv om den underspiller Stalins rolle i uhyrlighederne for i stedet at suge os ind i et meget nutidigt drama om lødig overfor underlødige journalistik.

En af det forgangne års store biografoplevelser var det dokumentariske drama *Den sorte jord*. Filmen skildrer en ung britisk journalists reportagerejse til Sovjetunionen i marts 1933, hvor der var voldsom, statspåført hungersnød i Ukraine som resultat af Stalins politikker. Det begynder i Wales, hvor hovedpersonen Gareth Jones havde sine rødder. Men filmens nerve er kontrasten mellem det Babylon/Berlin-agtige liv i Moskva og så døden på Ukraines iskolde *killing fields*.

Voldspornoen er fravalgt til fordel for en underspillet, men rystende fremstilling af nøden og gruen. Tilsku-

eren oplever Jones' møde med en ukrainsk ligtransport, hvor en nyligt afdød mor dynges ovenpå bunken af andre omkomne sammen med sin levende baby, der forgæves skriger: "Mama!". Som virkelig hændelse foregik dette i Donbas i Østukraine. En anden signaturscene er den, hvor den desperat sultne Jones konfronteres med kanibalismen, som også i virkeligheden blev sidste udvej for nogle bondefamilier i Ukraine.

Filmen lægger ikke skjul på den politiske virkelighed i Stalintidens Moskva, selv om budskabet som antydte serveres overraskende chikt og jazzlækkert. Filmens budskab er, at prisen for at kunne boltre sig blandt prostituerede var at prostituere sandheden og sig selv som journalist. Snarere end Stalin er filmens skurk den tandløse vestlige journalistik, som han levede højt på, hvortil kom den eksplosive mellemkrigstid med fascisme og Hitlers nylig-

Mette Skak (f.1956) er lektor ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, og ekspert i russisk udenrigs- og sikkerhedspolitik. Mette Skak er uddannet i russisk og historie ved Aarhus Universitet og ph.d. i statskundskab fra Københavns Universitet. Hun er medlem af redaktionskomitéen for *Udenrigs*.

ge magtovertagelse som nok så nærværende trusler for den vestlige samtid.

Kampen mod fake news

På ukrainsk hedder filmen *Prisen for sandheden*, for i 1935 blev den virkelige Jones skudt på en reportagerejse til den japanske vasalstat Manchukuo – måske med Stalins hemmelige politiske medvirken. Den ukrainske historiker Serhii Plokhii hylder i et essay filmen for at vise os datidens problem med *fake news* – forfattere og journalister, der lod sig spise af med propaganda om Sovjetunionens industrialisering frem for selv at udforske virkeligheden.

Prisen for at kunne boltre sig blandt prostituerede var at prostituere sandheden og sig selv som journalist.

Filmen viser, hvordan den handlekraftige Jones på et møde med den sovjetiske udenrigsminister Maxim Litvinov fopper sig til en reportagerejse til Kharkiv, Ukraines daværende hovedstad. Undervejs i toget optræder selvsamme Litvinov som livsnydende rejsekommerat og 'overfrakke'. Det besnærer ikke Jones, der under Moskva-opholdet fandt ud af, at der foregik vilde ting i Ukraine, som Stalin-regimet ville begå mord for at skjule. Ved den første og bedste station i Ukraine er Jones vips! ude af syne, ud over stepperne sammen med sit fotoapparat.

I den del af filmen, som foregår i Moskva, betones sammenstødet mellem den berømte, men dybt opportunistiske, amerikanske journalist Walter Duranty og den anderledes ubestikkelige Jones. Duranty imødegik

Jones' reportager om den ukrainske virkelighed, så i endnu en nøglescene tvinger denne sig ind på livet af mediemogulen William Randolph Hearst for at bringe sandheden om Ukraine frem. Førnævnte Plokhii gengiver nogle af Jones' iagttagelser fra folkedrabets Ukraine: "En bestemt vending blev gentaget indtil det bedrøveligt monotone: "Vse opukhli" – alle er opsvulmede af sult – og et andet ord blev hamret ind i min erindring ved hver samtale: "Golod" – det vil sige hungersnød."

Plokhii citerer derpå Durantys beskyldninger mod Jones om uvederhæftighed: "Forholdene er slemme, men der er ingen sult", løj han i *New York Times* 31. marts 1933.

Durantys skønmalerier siges at have påvirket USA's præsident Roosevelt til at anerkende Sovjetunionen diplomatisk samme år.

Virkelighedens Gareth Jones

Filmen tager sig nogle kunstneriske friheder for at forenkle historien om Gareth Jones. Det tilgiver man den gerne, for vi bliver klogere på, hvorfor han nærmest har helgenstatus i Ukraine grundet sin journalistik om det, som ukrainerne kalder *Holodomor* – Sultedøden.

Det følgende bygger primært på den netbaserede kilde *"Famine Exposure. Newspaper Articles relating to Gareth Jones' trips to the Soviet Union (1930-35)"*. Jones talte tysk, fransk og russisk og blev privatsekretær for den forhenværende britiske premierminister Lloyd George.

Jones gennemførte tre reportagerejser til Sovjetunionen – dels i 1930, dels

i 1931, før den i 1933, som filmen omhandler. I 1931 havde han selskab af den unge arving til Heinz-imperiet, der kendes for ketchup med videre. De sov begge på de utøjsbefængte gulve hos de ukrainske bønder og blev vidner til, hvordan sulten udbrød. Heinz udgav Jones' dagbogsnoter, der nøje beskrev nøden. I oktober 1932 nærlæste Jones det sovjetiske dagblad *Izvestijas* antydninger af, hvad der foregik i Ukraine, hvorefter han tog på den afgørende reportagerejse, som filmen beskriver. Hans beretning om den folkedrabsagtige hungersnød og hans bud på årsagerne til den gik fra 29. marts 1933 verden rundt.

Mange andre journalister end Duranty faldt ham i ryggen, eksempelvis Moskva-korrespondenten Eugene Lyons. I bogen *Assignment in Utopia* fra 1937 vedgik Lyons åbent, at han og hans ligesindede trak deres sanddru kollega ned i sølet. Mens Jones var i live skældte han de udenlandske Moskva-korrespondenter ud for at være "eufemismens mestre". I hans dagbog bruges ordet '*prevarication*' om audiensen hos Litvinov før afrejsen til Kharkiv – det vil sige, at Litvinov tyede til søforklaringer om den sult, Jones vidste hærgede i de ukrainske landsbyer. I 1934 skrev Jones til en ven, at han nu var på det sovjetiske hemmelige politis sorte liste: "sjovt nok er spionage en af anklagerne". Han anså Litvinov for at være den, der pressede Lloyd George til at lægge afstand til Jones.

I juni 1934 havde Jones held til at opstøve mediemagnaten Hearst, der var kritisk over for den mulige venstredrejning i præsident Roosevelts

New Deal og loren ved at støtte bolsjevikkerne. Da Jones i en tale på USA's Institute of World Affairs kaldte den sovjetiske regerings "fordrivelse af fem millioner kulakker" (det vil sige velstående bønder) for "en af de værste forbrydelser i europæisk historie" ansporede det Hearst til at trykke Jones' kritik af Stalin og reportager om det mystiske mord på Leningrads partichef Sergej Kirov i december 1934. Jones forudså, at Stalin ville iværksætte en ny terrorbølge.

Som nævnt endte Jones sine dage under en langvarig mission i Asien, som de sovjetiske myndigheder fulgte nøje med i. Han blev kidnappet af kinesiske banditter og siden skudt i Manchukuo. Sært nok slap hans rejsefælle fri, og rejsefællen kendtes som agent for Komintern. I 2009 fik Jones en posthum æresoprejsning, idet hans alma mater Trinity College Cambridge udstillede hans Ukraine-dagbøger side om side med Isaac Newtons *Principia*. I 2020 besluttede byrådet i Kyiv at opkalde en gade efter Gareth Jones.

Sandheden om Holodomor

Traumet Holodomor forgifter den dag i forholdet mellem Ukraine og Rusland, selv om det først og fremmest er annekteringen af Krimhalvøen og Kremls våbenhjælp til separatisterne i Donbas, der umuliggør en forsoning. Derfor vil jeg henlede opmærksomheden på, hvordan den sjældne ikke-stalinistiske russiske historieskrivning behandler emnet, nemlig Andrej B. Zubov *Istoriija Rossii. XX vek* ("Ruslands historie. Det 20. århundrede") fra 2009. Her bruges betegnelsen 'Holodomor' ('Golodo-

mor' på russisk) som samlebetegnelse for den ukrainske hungersnød og lignende katastrofer i Sovjetunionen i perioden 1930-1933.

Holodomor havde ifølge Zubov rod i Stalins tvangskollektivisering, men som medvirkende årsag til sulten dokumenterer han den samtidige stigning i den sovjetiske korneksport. I 1932 blev kollektivbønderne pålagt at overdrage staten 45 procent af deres høst svarende til 70 millioner tons, og selv i det rene og skære hungerår 1933 fortsatte eksporten. Ansvar for de uhyrligheder, der fulgte, lægger Zubov helt og holdent på Stalin og hans håndlangere og er dermed på linje med Jones, der kaldte katastrofen for en "menne-skeskabt hungersnød".

Forspillet var, at bønderne i efteråret 1932 kun formåede at aflevere 60 procent af planmålet for korn til staten, hvad Moskva straks stemplede som sabotage. Resolut sendte Stalin Vjatjeslav Molotov, den senere udenrigsminister, til Ukraine, som på få måneder fik beslaglagt over 1,63 millioner tons korn. Alt kød blev konfiskeret. Det politiske forsæt bag sulten fremgår af, at bevogtningen af grænserne til Ukraine blev skærpet, så ingen slap ud, og det hemmelige politi kontrollerede al bagage for fødevarer samt kropsvisiterede togpassagererne.

Zubov citerer øjenvidner om den desperation og forråelse, der herskede i det centrale Ukraine under hungervinteren 1932-33: "At kattene og hundene blev spist var de rene småting, lige så, da man gravede nyligt afdøde op

for at fortære dem. Nej, det allerværste var, da man til sidst jagtede de levende, herunder en godmodig lille gut, der hed Panasik. Ham skar de op og åd."

En anden fortalte, at "folk spiste alt muligt modbydeligt og kom op at slås, når en hest krepere-rede. En mor spiste sin lille datter. En anden mor hængte sig netop, som der kom brød. Hun kunne ikke udholde, at flere af hendes børn var døde af sult".

Der var også en nyopført mønster-svinefarm, som egnens bønder strømmede til for at gennemrode svinemøget for hele korn af linser. Så blev der givet ordre om at knuse linserne, inden de blev givet til svinene.

Debatten om ordet 'folkedrab'

Vestlige historikere diskuterer stadig, om vi skal bruge folkerettens begreb folkedrab om Holodomor. En af dem er Stanford-historikeren Norman Naimark, der i 2010 udgav en veloplagt lille bog med titlen *Stalin's Genocides*. Han understreger ligesom Zubov, at det ukrainske drama var en delmængde af den katastrofale tvangskollektivisering, som også andre historikere anser for den altafgørende sovjetiske forbrydelse mod menneskeheden. Konkret anslår Naimark "nettofolkedrab" mod indbyggerne i Ukraine til at have kostet mellem tre og fem millioner menneskeliv sammenholdt med et samtidigt "bruttofolkedrab" på mellem seks og otte millioner for hele Sovjetunionen.

Han advarer imidlertid mod at stirre sig blind på det ukrainske Holodomor

Traumet Holodomor forgifter den dag i forholdet mellem Ukraine og Rusland.

herunder en godmodig lille gut, der hed Panasik. Ham skar de op og åd."

eller for den sags skyld Katyn-massakren (masselikvidering af omkring 20.000 polakker i 1940) eller deportationen af Krim-tatarerne og tjetjenerne i 1944. For gør man det, udvisker man det faktum, at Stalins regime systematisk og ikke episodisk begik folke­drab. Magtkoncentrationen omkring Stalin parret med hans følelses­kulde og brutalitet i krig såvel som i fredstid får Naimark til at pålægge Stalin ansvaret for drabet på mellem 15 og 20 millioner sovjetborgere – svimlende tal, der indplacerer ham i selskab med den ellers særskilt folkemorderiske Hitler. Stalin modtog sandfærdige indberetninger om for eksempel kannibalis­men i Ukraine, men de ”lod ham kold

te Stalin, at ”de, der ikke arbejder – de, som kaldes for løsgængere – fortjener at dø sultedøden.”

Hvad folke­drabstermen angår, peger Naimark på, hvad andre historikere anser for et folke­drab i Kasakhstan. Herfra kunne mange i det mindste flygte til Kina; et forhold, der gør Holodomor mere skræmmende forsættelig. Naimark konkluderer følgende: ”Naturligvis ønskede Stalin ikke at dræbe alle ukrainere eller deportere dem alle til Sibirien, det arktiske Rusland eller Centralasien. Men hans hensigt var at ødelægge dem som den fjendestation, han anså dem for at udgøre, og omdanne dem til en sovjetisk nation, der ville være helt pålidelig og afnationaliseret

Magtkoncentration omkring Stalin, hans personlige følelses­kulde og brutalitet gør det meningsfuldt at pålægge ham det egentlige ansvar for drabet på mellem 15 og 20 millioner sovjetborgere.

og ubevæget”.

Naimark fremstiller Stalin som ideolog, men tillige som hævn­gerrig og absurd mistroisk over for den ukrainske nationalfølelse. For nok var de ukrainske bønder blandt dem, der satte sig til modværge mod tvangskollektiviseringen og tvangsafleveringen af korn. Men Naimark gør det klart, at kæden sprang af for Stalin: ”Stalin bar i sig en forestilling om et fantastisk sammen­sværgelses­scenario, ifølge hvilket korn­krisen ville foranledige polske agenter og ukrainske nationalister til at vriste republikken fri af Sovjetunionen.” Få uger før Jones dukkede op på Kharkiv-egnen og så, hvordan folk udmattet af sult slæbte sig rundt, forlang-

i et og alt undtagen i den mest overfladiske forstand. Bundlinjen er, at Stalin, Molotov, Kaganovitj og folk af deres støbning

var overbeviste om, at ukrainerne som gruppe var ’folke­fjender’, der fortjente at dø. Det var nok for Sovjetledelsen; det må være nok til at konkludere, at den ukrainske hungersnød var et folke­drab.”

Den Sorte jords modtagelse ude og hjemme

Gareth Jones’ familiemedlemmer protesterede mod filmen grundet de kunstneriske friheder, den tager sig. Men det britiske filmmedie med det vidunderlige navn Rotten Tomatoes gav den en 84 procent positiv score og beskrev filmen som en seværdig ”faktabaseret fortælling, der er foruroligende relevant i dag.” Omvendt kaldte *The Times*

Den sorte jord for "en ramponeret biografisk film om en Stalin-whistleblower". *The Guardian* roste den, og herhjemme anmeldte Information den begejstret under overskriften: "Historien om Sovjetunionens menneskelige lavpunkt er et kunstnerisk højdepunkt". *Weekendavisen* var forbeholden over for forfatteren George Orwells opdigtede optræden i filmen. *Berlingske* gav den seks stjerner, hvori mod Jyllands-Posten var overraskende mellemfornøjet.

Hvis jeg selv skulle rejse en mild kritik mod *Den sorte jord* er det, at jeg

godt kunne have tænkt mig, at Stalins ansvar for hungersnøden blev gjort klart i en enkelt scene ved at udnytte de udtalelser og ordrer, som eksempelvis Naimark trækker frem som belæg. Men jeg bøjer mig for, at filmens originalitet og styrke ligger i sammenstødet mellem den kritiske graverjournalistik og den rene medløberjournalistik. Trods alvoren en uhyre veloplagt film med fremragende skuespil hele raden rundt.

○○○